

De politisering van de *Intimsphäre* in het Derde Rijk

Een discoursanalyse van de seksadviezen van psychotherapeut Johannes Heinrich Schultz

Bachelorwerkstuk studiejaar 2016/2017

Dana van Beurden, S4056221

Begeleiding door dr. R. Ensel

15 januari 2017

Aantal woorden: 9837

Inhoudsopgave

Inleiding en status quaestionis	2
Psychotherapie in het Derde Rijk	8
De politisering van de Intimsphäre: stimulering en repressie	13
Conclusie.....	23
Literatuurlijst.....	25

Op de foto op het titelblad van het bestuur van het *Göring-Institut* staat Schultz direct naast directeur Matthias Heinrich Göring, neef van de *Reichsmarschall*. V.l.n.r.: Heyer, Kemper, Schultz-Hencke, von König-Fachsenfeld, Achelis, Rittmeister, Herzog-Dürck, von Hattingberg, Göring, Schultz, Scherke, Boehm, Bilz, Müller-Braunschweig.

Inleiding en status quaestionis

Een psychotherapeut die adjunct-directeur was van het *Göring-Institut*, betrokken was bij theorieën over erfelijke ziektes en wees op het gevaar van homoseksualiteit voor de *Volksgemeinschaft* past in het ‘traditionele’ historiografische beeld van het seksueel repressieve en preutse nazi-Duitsland. Een therapeut die een meer liberale omgang met seksualiteit propageerde voor zowel mannen als vrouwen in het Derde Rijk kreeg in de historiografie lange tijd geen aandacht. Dat beide aspecten van belang waren voor het werk van één man, Johannes Heinrich Schultz (1884-1970), demonstreert de complexe omgang met seksualiteit in het Derde Rijk. De geringe aandacht voor Schultz’ werken over seksualiteit, de regulering van seksualiteit in nazi-Duitsland door de psychotherapeut en de ontwikkelingen in het beperkte bestaande onderzoek kunnen beter worden verklaard door in te gaan op de bredere historiografische ontwikkelingen met betrekking tot seksualiteit in het Derde Rijk.

Aandacht voor de connectie tussen seksualiteit en ideologie als historisch onderzoeksonderwerp is nog vrij recent, terwijl de koppeling tussen nazisme en seksualiteit in de maatschappij en in populaire cultuur al heel vroeg vorm kreeg. Filosoof Herbert Marcuse legde in de jaren veertig al de link tussen racisme en het reorganiseren van het seksuele leven in nazi-Duitsland.¹ Vooral buiten het historisch academische veld kwam er steeds meer aandacht voor seksualiteit en seksuele minderheden.² Journalisten, feministen en sociologen benadrukten een hiaat in het geschiedonderzoek.³ In de populaire cultuur was er ook opvallend veel aandacht voor seksualiteit en fascisme. Het thema vormde het onderwerp van films en toneelstukken maar bijvoorbeeld ook van pornografie en werd respectievelijk gekenschetst als seksueel repressief of wellustig.

Het historisch onderzoek kwam echter langzaam op gang. Seksualiteit als onderzoeksonderwerp werd lange tijd niet als een verheldering van het nationaalsocialistische verleden gezien. Dat seksualiteit en seksuele regulering geen marginale fenomenen waren maar instrumenteel in de raciale politiek en identiteitspolitiek werd nog niet erkend. Deze visie op seksualiteit als iets frivools en losstaand van de grote ontwikkelingen en narratieven is nog altijd hardnekkig.⁴ Wellicht nog belangrijker was de tendens om aandacht voor zoiets ‘triviaals’ als seksualiteit ongepast te vinden. Zeker gezien de grote nadruk in onderzoek op de verschrikkingen en genocide was er de angst dat aandacht voor de ‘schaamtevolle’ onderwerpen zou kunnen leiden tot het trivialisieren of sensationalisieren van de verschrikkingen.⁵ Het beperkte onderzoek dat gedaan werd betrof voornamelijk homoseksualiteit binnen het nazisme. Vooral over Röhm, de *Sturmabteilung* en de *Schutzstaffeln* is in dit verband veel geschreven. De fascinatie met homoseksualiteit binnen het nazisme kwam paradoxaal genoeg onder andere voort uit de aandacht voor dit thema in de directe jaren na de oorlog waarbij de connectie doelbewust werd gemaakt om de nationaalsocialisten op seksuele wijze te belasteren.⁶

---

¹ Dagmar Herzog (red.), *Sexuality and German Fascism* (New York, 2005), p. 2.

² Stefan Maiwald en Gerd Mischler, *Sexualität unter dem Hakenkreuz. Manipulation und Vernichtung der Intimsphäre im NS-Staat* (München, 2002); Kathleen Canning, *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class, and Citizenship* (Cornell, 2006).

³ Dit hiaat wordt ook relatief recent nog benadrukt in: Maiwald en Mischler, *Sexualität unter dem Hakenkreuz*.

⁴ Helaas wordt het onderwerp ook tegenwoordig nog vaak afgedaan als vrouwengeschiedenis, gendergeschiedenis of *gay history* en niet geïntegreerd in het academische veld.

⁵ Elizabeth D. Heineman, ‘Sexuality and Nazism. The Doubly Unspeakable?’, in: Dagmar Herzog (red.), *Sexuality and German Fascism* (New York, 2005), pp. 22-60.

⁶ Jack N. Porter, *Sexual Politics in the Third Reich. The Persecution of the Homosexuals During the Holocaust* (Newton, 1991); Anna Clark, *The history of sexuality in Europe. A sourcebook and reader* (Londen, 2011); Dagmar Herzog, *Sex after Fascism. Memory and Morality in Twentieth-Century Germany* (Princeton, 2005); Canning, *Gender History in Practice*.

In het schaarse onderzoek naar seksualiteit benadrukten historici vanaf de jaren zestig het antiseksuele en preutse karakter van nazi-Duitsland. De nazi's zelf positioneerden het beeld van de zuivere, morele en seksueel zedelijke cultuur van de *Volksgemeinschaft* tegenover de onzedelijke, ontaarde, moreel gedegeneerde Joods bolsjewistische cultuur die werd geassocieerd met de vrije vulgaire Weimarrepubliek, met nudisme, pornografie en homoseksualiteit. Dit door de nazi's zelf gepropageerde beeld met de nadruk op herstel van moraliteit, waardigheid, het heilige huwelijk en het gezinsleven is lange tijd door academici overgenomen en niet ter discussie gesteld. Niemand minder dan George Mosse gaf in zijn werken *Nationalismus und Sexualität* (1985) en *The Image of Man* (1996) het beeld van nazi-Duitsland geobsedeerd door seksuele zedelijkheid en beweerde onder andere dat de naakten uit die tijd waren ontdaan van erotiek.⁷ Meer recente werken, zowel van academische als niet-academische signatuur, benadrukken echter ook nog vaak deze *repressieve hypothese*.⁸ De terughoudendheid in het onderzoek naar de seksadviezen van Schultz hangt enerzijds samen met de hiervoor geschetste algemene terughoudendheid in onderzoek naar seksualiteit maar anderzijds ook met de terughoudende aandacht voor de rol van de medische wetenschap in nazi-Duitsland.⁹ Veel artsen konden na de oorlog hun praktijken voortzetten en de rol van vele artsen werd stilgezwegen of bewust verdedigd, ook in het geval van Schultz.

Vanaf de jaren tachtig kwam er beweging in zowel het onderzoek naar seksualiteit als de medische wetenschap. Onder andere door de opkomst van vrouwengeschiedenis werd langzaam het taboe minder waardoor het mogelijk was om seksualiteit en getaboeïseerde seksuele minderheden, zoals homoseksualiteit en prostitués, te onderzoeken.^{10 11} Er kwam meer aandacht voor afzonderlijke categorieën oorlogsslachtoffers die maatschappelijke erkenning wilden en een *reimagining* van het nationale verleden teweegbrachten. Ook door een groeiende interesse in de medische wetenschap en eugenetica onder het naziregime kwam seksualiteit als onderzoeksonderwerp op de agenda. Binnen deze context moet ook de wetenschappelijke aandacht voor de psychotherapie en de werken van Schultz worden geplaatst. In deze jaren bracht het *Deutsches Ärzteblatt* meerdere artikelen uit over de rol van de psychotherapie en stond het onderwerp ter discussie tijdens medische congressen. Na de oorlog was Schultz actief gebleven als gewaardeerd psychotherapeut die door collega's verdedigd werd als apolitic.^{12 13} Slechts enkele pagina's zijn aan het nationaalsocialistische verleden van de therapeut gewijd. In de relevante monografieën werd Schultz vooral als opportunist beschreven die carrière wilde maken.¹⁴ Deze typering is echter niet genuanceerd en lijkt voornamelijk gebaseerd op

---

⁷ Mosse benadrukt enerzijds het preutse karakter en de nadruk op het herstellen van het gezinsleven maar lijkt anderzijds toch ook oog te hebben voor een meer complexe geschiedenis van bijvoorbeeld mannelijkheid en kameraadschap en de homo-erotische component hierin. George L. Mosse, *Nationalismus und Sexualität. Bürgerliche Moral und sexuelle Normen* (Reinbek, 1987); George L. Mosse, *The Image of Man. The creation of Modern Masculinity* (New York, 1996).

⁸ Bijvoorbeeld: Udo Pini, *Leibeskult und Liebeskitsch. Erotik im Dritten Reich* (München, 1992); Maiwald en Mischler, *Sexualität unter dem Hakenkreuz*.

⁹ Maiwald en Mischler, *Sexualität unter dem Hakenkreuz*, pp. 219-221; Jürgen Brunner, Matthias Schrepf en Florian Steger, 'Johannes Heinrich Schultz and National Socialism', in: *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences* 45:4 (2008), 257-262; Herzog, *Sexuality and German Fascism*.

¹⁰ Heineman, 'Sexuality and Nazism', pp. 22-60.

¹¹ Niet alleen in de academische wereld kwam er meer aandacht voor dit thema maar ook in de populaire cultuur, zoals in Ettore Scola's speelfilm *Una Giornata Particolare* en het Broadway toneelstuk *Bent*. Dit bracht ook weer een verbreding van de mogelijke onderzoeksthema's.

¹² Geoffrey Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich. The Göring Institute* (New York, 1997), pp. 374 en 386.

¹³ Na de oorlog zouden verschillende psychotherapeuten die werkzaam waren geweest in het *Göring-Institut* samenwerkingsverbanden aangaan. Schultz werd na de oorlog voornamelijk geprezen vanwege zijn autogene training. Verschillende werken die Schultz in de oorlog had uitgebracht verschenen na de oorlog als heruitgaven ontdaan van de nationaalsocialistische aspecten.

¹⁴ R. Lockot, *Erinnern und Durcharbeiten: zur Geschichte der Psychoanalyse und Psychotherapie im Nationalsozialismus* (Gießen: Psychosozial, 2002); Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*. Laatstgenoemde

een onkritische lezing van Schultz' eigen uitlatingen na de oorlog over zijn werkzaamheden en betrokkenheid bij nationaalsocialistische organisaties.¹⁵ Schultz benadrukte sterk dat hij nooit lid was geworden van de nazipartij maar slechts *Anwärter* was gebleven.¹⁶ Passend bij zijn bijnaam in het *Göring-Institut* zou “der Kluge Hans” daarnaast alleen lid zijn geworden van het *Nationalsozialistischer Kraftfahrer Korps* vanwege de professionele dreiging die samenhang met zijn eerste huwelijk, met een Joodse vrouw. In het enige artikel waarin expliciet aandacht is besteed aan het nationaalsocialistische verleden wordt de opportunistische typering tegengesproken door te kijken naar Schultz' visie op verschillende thema's, waaronder mensen met een verstandelijke beperking en homoseksualiteit, over een langere periode. De auteurs concluderen dat de denkbeelden niet slechts in de naziperiode tot uiting kwamen maar ook daarvoor en zelfs daarna.¹⁷ Helaas schetst dit artikel als reactie op eerdere werken echter weer een zeer sterk en ongenueanceerd beeld van Schultz als een nazi verantwoordelijk voor euthanasie en sterilisatie, de *Vernichtung* van gehandicapten, en als een uiterst sadistisch behandelaar van homoseksuelen.

Hoewel seksualiteit vanaf de jaren tachtig duidelijker op de onderzoeksagenda was komen te staan betrof het eigenlijk een seksloze geschiedenis van seksualiteit. Het onderzoek richtte zich voornamelijk op een grotere aandacht voor vrouwen, het gezinsleven en reproductie.¹⁸ Zowel seksuele activiteiten, verlangens en emoties, als representatie en discussie omtrent seksualiteit kwamen nog amper aan bod.¹⁹ Ook het hardnekkige beeld van het repressieve Derde Rijk had in veel onderzoek nog een duidelijke invloed. In dit verband is het tekenend dat, hoewel homoseksualiteit lange tijd amper onderzocht is vanwege de taboeïsering en de continuïteit in het stigmatiseren van homoseksuelen na de oorlog waardoor onderzoek werd bemoeilijkt, dit veld naast reproductie de meeste aandacht heeft gekregen.²⁰ Seksualiteit die geen betrekking had op reproductie of niet was bestempeld als gedegeneerd in nazi-Duitsland kreeg vrijwel geen aandacht en behoeft nog altijd uitgebreider onderzoek. De overwegend repressieve hypothese betekende ook dat de manieren waarop seksualiteit werd ingezet lange tijd niet zijn bestudeerd. Binnen het beperkte onderzoek naar Schultz tijdens het naziregime is er in het algemeen zeer weinig aandacht voor seksualiteit, maar de geringe aandacht die hieraan is geschonken betreft vrijwel uitsluitend zijn visies op en ‘behandeling’ van homoseksualiteit. Heteroseksualiteit en de manieren waarop Schultz het heteroseksuele leven, van een specifiek afgebakende groep, poogde te verbeteren en stimuleren komen amper aan bod.²¹ De bestaande informatie over Schultz' werk met betrekking tot seksualiteit betreft in alle gevallen slechts een korte vermelding van zijn werkzaamheden en geen systematische bronnenanalyse.

Helaas is onderzoek naar seksualiteit binnen het academische onderzoek naar het Derde Rijk nog altijd marginaal. De schijnbare contradicties en inconsistenties in het moeilijk grijpbare domein

---

werk beschrijft Schultz als opportunist maar heeft ook oog voor de uitlatingen van Schultz over verschillende thema's over een langere periode en signaleert enkele knelpunten m.b.t. de kenschetsing van Schultz puur als opportunist. Helaas gaat het werk daar echter nergens dieper op in en blijft de nadruk liggen op het opportunistische aspect.

¹⁵ J.H. Schultz, *Lebensbilderbuch eines Nervenarztes. Jahrzehnte in Dankbarkeit* (Stuttgart, 1964).

¹⁶ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, p. 271.

¹⁷ Brunner, Schrempf en Steger, 'Johannes Heinrich Schultz', pp. 257–262.

¹⁸ Ook in meer recente werken ligt de focus hier nog vaak op. Bijvoorbeeld: Beverley Chalmers, *Birth, sex, and abuse. Women's voices under Nazi rule* (Guildford, Surrey, 2015); Philomena Goodman, *Women, sexuality and war* (New York, 2002); Kevin Passmore, *Women, gender and fascism in Europe, 1919-45* (Manchester, 2003); Matthew Stibbe, *Women in the Third Reich* (Londen, 2003).

¹⁹ Heineman, 'Sexuality and Nazism', pp. 22-60.

²⁰ Na de oorlog was homoseksualiteit nog steeds strafbaar. De nationaalsocialistische wetgeving bleef nog jaren van kracht. In de Bondsrepubliek werd homoseksualiteit beschouwd als een ongrondwettelijke seksuele geaardheid.

²¹ J.H. Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe. Die Grundtatsachen des Liebes- und Geschlechtslebens in ihrer Bedeutung für Einzel- und Volksdasein* (München, 1941).

van seksualiteit en seksuele regulering maken het een lastig begaanbaar gebied. Het onderzoek wordt nog verder bemoeilijkt door de beperkte beschikbaarheid van bronnen, zowel kwalitatief als kwantitatief, die niet altijd even betrouwbaar zijn.²² Wanneer gedegen onderzoek naar seksualiteit echter geïntegreerd zou worden in de traditionele historiografische interesses kan er meer duidelijk worden over identiteitspolitiek, symbolische betekenissen van seksualiteit en het lichaam, geweld en antisemitisme, politieke en sociale transformaties en continuïteit, en de aantrekkingskracht van het nazisme.²³ Het potentieel van seksualiteit als onderzoeksonderwerp is in de afgelopen twee decennia opgemerkt. Methodologisch en theoretisch tonen historici steeds meer lef om met verschillende onderwerpen omtrent seksualiteit aan de slag te gaan. Er worden nieuwe vragen gesteld aan oude bronnen maar ook ‘nieuwe’ bronnen worden bestudeerd, vooral voor kwalitatief onderzoek. Langzaam wordt enerzijds comparatief onderzoek verder uitgebreid en is er anderzijds meer oog voor verschillen binnen naties op basis van klasse, ras, seksuele voorkeur, ruraal of stedelijk gebied en religie.²⁴ Het beeld van het seksueel onderdrukkende en preutse Derde Rijk is door een reeks nieuwe studies de afgelopen decennia steeds meer bevraagd en bijgesteld. Een Special Issue van het tijdschrift *Journal of the History of Sexuality* uit 2002 schonk aandacht aan de lang genegeerde onderwerpen.²⁵ Elizabeth Heineman spreekt in haar artikel, waarin zij een historiografisch overzicht biedt, bijvoorbeeld over de “doubly unspeakable” en benadrukt de langdurige stilte rondom dit onderwerp in academische kringen.²⁶ Steeds complexere analyses van de geschiedenis van seksualiteit in nazi-Duitsland vormen een lang verlangde nuancering op de nog altijd hardnekkige aannames over het nationaalsocialistische seksuele verleden, een verleden dat zich niet laat vangen in een eenvoudig kader. De onderlinge relaties tussen ras, gender, seksualiteit, lichamelijkeheid, politiek, ideologie en (vrij recentelijk) religie staan steeds meer centraal.²⁷ Die verbanden zijn echter nog maar beperkt systematisch onderzocht en

²² Bronnen m.b.t. kwantitatieve gegevens, de ervaringen van vrouwen, de receptie van seksadviezen, seksuele activiteiten en emoties, en kwalitatieve bronnen zoals memoires en overleveringen (vanwege schaamte) zijn beperkt. Sommige onderwerpen lenen zich wat betreft bronnenmateriaal beter tot onderzoek: zo is er bijvoorbeeld wel informatie over de vervolging van homoseksuelen maar zijn er veel minder bronnen m.b.t. de omgang met heteroseksuele promiscue vrouwen.

²³ Zo heeft bijvoorbeeld het cultuurhistorische onderzoek naar de symbolische betekenis van het lichaam voor de natie interessante aspecten aan het licht gebracht. Zie bijvoorbeeld: Elke Frietsch en Christina Herkommer (red.), *Nationalsozialismus und Geschlecht. Zur Politisierung und Ästhetisierung von Körper, »Rasse« und Sexualität im »Dritten Reich« und nach 1945* (Bielefeld, 2009).

²⁴ Heineman, ‘Sexuality and Nazism’, pp. 22-60.

²⁵ Verschillende onderwerpen komen in deze vernieuwende onderzoeken aan bod, van prostitutie tot performance art. Hieronder een overzicht van de artikelen die zijn verschenen in het Special Issue van *Journal of the History of Sexuality* (11 (2002) 1/2): Dagmar Herzog, ‘Hubris and Hypocrisy, Incitement and Disavowal. Sexuality and German Fascism’; Elizabeth D. Heineman, ‘Sexuality and Nazism. The Doubly Unspeakable?’; Julie Roos, ‘Backlash against Prostitutes’ Rights: Origins and Dynamics of Nazi Prostitution Policies’; Stefan Micheler, ‘Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex-Desiring Men under National Socialism’; Patricia Szobar, ‘Telling Sexual Stories in the Nazi Courts of Law: Race Defilement in Germany, 1933 to 1945’; Terri J. Gordon, ‘Fascism and the Female Form: Performance Art in the Third Reich’; Birthe Kundrus, ‘Forbidden Company: Romantic Relationships between Germans and Foreigners, 1939 to 1945’; Annette F. Timm, ‘Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich’; Geoffrey J. Giles, ‘The Denial of Homosexuality: Same-Sex Incidents in Himmler’s SS and Police’; Atine Grossman, ‘Victims, Villains, and Survivors: Gendered Perceptions and Self-Perceptions of Jewish Displaced Persons in Occupied Postwar Germany’; Erik N. Jensen, ‘The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution’.

²⁶ De artikelen van het Special Issue *Sexuality and German Fascism* uit 2002 van het tijdschrift *Journal of the History of Sexuality* zijn gebundeld in: Dagmar Herzog (red.), *Sexuality and German Fascism* (New York, 2005).

²⁷ Pro-seks nazisme drukte zich ook sterk tegenover de christelijke kerk uit. Dagmar Herzog geeft aan dat religie amper is meegenomen in het onderzoek naar seksualiteit terwijl dit een centraal element vormt. Zij schenkt in haar werken ruim de aandacht aan dit aspect. Bijvoorbeeld in: Herzog, *Sexuality and German Fascism*. Lichamelijkeheid krijgt in recent onderzoek naar seksualiteit ook steeds meer aandacht, bijvoorbeeld in: Canning, *Gender History in Practice*.

brengen ook epistemologische problemen met zich mee. Hoe hangen ideologie, lichamelijkheid, seksualiteit, emoties en raciale politiek bijvoorbeeld samen? Hoe om te gaan met dichotomieën zoals heteroseksualiteit-homoseksualiteit en publiek-privé?

Recent onderzoek naar seksualiteit in nazi-Duitsland is sterk beïnvloed door Michel Foucault en cultuurhistorische ontwikkelingen zoals de *Linguistic Turn*. Hoewel Freud in veel van deze onderzoeken nauwelijks meer aan bod komt werken zijn visies omtrent de sociale manipulatie van seksualiteit en de verbanden tussen seksuele vrijheid enerzijds en seksuele onderdrukking en geweld anderzijds door in de theorie van Foucault en daarmee ook in het recente onderzoek. Foucault is echter buitengewoon bruikbaar gebleken voor het nuanceren van de *repressieve hypothese*. Het werk *Histoire de la sexualité* waarin hij benadrukte dat de geschiedenis van seksualiteit niet alleen uit repressie maar ook uit de “positive play of power” bestaat is voor het onderzoek naar seksualiteit in nazi-Duitsland van onschatbare waarde. De verbondenheid van kennis, seksualiteit en macht, en de sociale macht die in de discoursen over seksualiteit ligt en gedrag kunnen reguleren vormen in dit werkstuk de kern. Zeker wanneer seksuele discoursen in een staat geïnstitutionaliseerd worden kunnen deze de ziens- en ‘zijnswijze’ van subjecten sterk beperken. De machtsmechanismen werken echter niet alleen onderdrukkend.²⁸ De relatie tussen seksuele repressie enerzijds en seksuele mogelijkheden anderzijds is essentieel om te bestuderen. Deze visie maakt het mogelijk om ook seksueel plezier, een nog vrijwel onontgonnen gebied, te bestuderen. Medische teksten zoals die van Schultz speelden een belangrijke rol in de ‘verwetenschappelijking’ van bepaalde noties over seksualiteit en de vorming van ‘ware vertogen’. In de seksuele discoursen werden bepaalde vormen van seksualiteit gewaardeerd en gestimuleerd terwijl andere vormen werden gevreesd, gedefinieerd als gedegenereerd en onderdrukt. Voor dit onderzoek is aan de hand van de theorie van Foucault, die in het tweede hoofdstuk verder zal worden uitgediept, een discoursanalyse van de seksadviezen van Schultz uitgevoerd om antwoorden te kunnen geven op de onderstaande vraag:²⁹

Hoe functioneerden de seksadviezen van psychotherapeut Johannes Heinrich Schultz in het reguleren van seksualiteit in nazi-Duitsland?

Bij deze vraag is het allereerst van belang om de definities van ‘seksadviezen’ en ‘seksualiteit’ te verduidelijken. Onder de term seksadviezen worden zowel een handboek ter voorlichting van het Duitse volk als artikelen voor vakgenoten verstaan. Bij het begrip seksualiteit dient niet alleen te worden gedacht aan seksuele handelingen maar aan een bredere definitie die ook oog heeft voor lichamelijkheid, fantasie, emoties, verlangens en seksuele identiteit. In de seksadviezen van de psychotherapeut spelen deze elementen naast seksuele handelingen namelijk een belangrijke rol. Om antwoord te kunnen geven op de manieren waarop de seksadviezen intervenieerden in seksualiteit en daarmee reguleerden wordt in het eerste hoofdstuk *Psychotherapie in het Derde Rijk* kort ingegaan op de werkzaamheden van Schultz, in het *Göring-Institut*, en de ontwikkelingen van de psychotherapie als vakgebied in nazi-Duitsland. Door deze context te schetsen kunnen de bevindingen van de discoursanalyse die worden gepresenteerd in het hoofdstuk *De politisering van de Intimsphäre: stimulering en repressie* beter worden geduid. In onderzoek naar seksualiteit in nazi-Duitsland in het algemeen, en zeker in het geval van deze casus, staan de onderlinge relaties tussen seksualiteit, ras,

---

²⁸ Michel Foucault, *Histoire de la sexualité* (1976). Het inleidende deel (volume 1) van dit werk van Foucault is in het Nederlands voor dit onderzoek volledig bestudeerd. In deze status quaestionis zijn zeer beknopt de relevante aspecten opgenomen, in het tweede hoofdstuk zal de theorie van Foucault nog verder worden uitgewerkt.

²⁹ Alle bronnen over seksualiteit die Schultz in nazi-Duitsland heeft geschreven (en een tweetal werken van latere datum) zijn voor dit onderzoek bestudeerd behalve een handboek uit 1942, *Die seelische Gesunderhaltung*, dat hij schreef voor vakgenoten. Helaas was dit werk niet te bemachtigen.

gender, lichamelijkheid, ideologie en religie centraal. Naast deze verbanden zijn voor dit onderzoek ook de volgende ontwikkelingen in het recente onderzoek naar seksualiteit relevant: de manieren waarop seksualiteit werd ingezet om de aantrekkingskracht van het nationaalsocialisme te vergroten, seksualiteit als een vorm van *marking* van de ander, de politisering van seksualiteit en de intieme sfeer, en aandacht voor opposities zoals heteroseksualiteit-homoseksualiteit en vrouwelijkheid-mannelijkheid.³⁰ Aan de hand van een analyse van Schultz' seksadviezen kan de complexe omgang met seksualiteit in nazi-Duitsland getoond worden en de *repressieve hypothese* verder worden genuanceerd. Tegelijkertijd kan door een zorgvuldige lezing van de bronnen ook een meer genuanceerd en accuraat beeld worden gegeven van Schultz' werk op het gebied van seksualiteit in nazi-Duitsland.

---

³⁰ Deze relevante thema's zijn ontwaard uit de artikelen die ter context voor dit werkstuk en voor de status quaestionis zijn gelezen.

Psychotherapie in het Derde Rijk ³¹

“Gesundheit ist kein Privatbesitz” ³²

Dit schreef Schultz in het door het naziregime goedgekeurde en verspreide seksadvies *Geschlecht, Liebe, Ehe* waarin de psychotherapeut de “Die Grundtatsachen des Liebes- und Geschlechtslebens in ihrer Bedeutung für Einzel- und Volksdasein” besprak. ³³ Hoewel Schultz vooral bekend is geworden vanwege zijn autogene training, een ontspanningsoefening, schreef hij ook verschillende werken over seksualiteit voor zowel een breed publiek als voor vakgenoten. Zijn belangrijkste werk voor een breed publiek was het bovengenoemde handboek, uitgegeven door *Verlag Ernst Reinhardt* in het gotische Germaanse schrift. ³⁴ Daarnaast schreef Schultz verschillende artikelen voor vakgenoten. Enerzijds besprak Schultz de gezonde heteroseksuele relaties die hij wenste te verbeteren, deze zette hij af tegen seksuele “Perversionen”. In de polikliniek van het *Göring-Institut* was Schultz sinds 1937 nauw betrokken bij de behandeling van deze perversies; homoseksuelen vormden de grootste groep patiënten. ³⁵ Om zijn werk omtrent seksualiteit beter te kunnen begrijpen dient eerst kort te worden ingegaan op zijn werk als psychotherapeut in nazi-Duitsland en de ontwikkelingen van het vakgebied.

Het openingscitaat van dit hoofdstuk toont heel expliciet de politisering van gezondheid in nazi-Duitsland. Als psychotherapeut speelde Schultz een belangrijke rol in het politiseren van het privéleven middels sociale manipulatie via de medische wetenschappen, en de koppeling van beleid aan medische expertise. Hierbij moet wel worden vermeld dat dit fenomeen al een langere geschiedenis kende vóór 1933, ook in het geval van Schultz. Volgens Schultz was de psychotherapie sociaal en professioneel “salonfähig” in de jaren twintig. Hij was in 1926 dan ook één van de oprichters van de voorloper van het *Göring-Institut*, de *Allgemeine Ärztliche Gesellschaft für Psychotherapie*, en het bijbehorende tijdschrift gericht op mentale hygiëne en holisme tegenover het materialisme en het fragmentarische van de moderne tijd. ³⁶ De gedeelde historische ervaring van de Eerste Wereldoorlog, waarin Schultz ook werkzaam was geweest als arts, speelde eveneens een belangrijke rol in de culturele en sociale achtergrond van psychotherapeuten. Binnen deze context moet ook de meer *völkische* oriëntatie van verschillende leden worden gezien. ³⁷ Het instituut bestond voornamelijk uit conservatieve nationalistische en ‘apolitieke’ leden tegenover de meer liberale kosmopolitische Joodse psychoanalytische beweging. ³⁸ In 1933 onderging het instituut een sprekende naamsverandering die gepaard ging met een verbinding met het nationaalsocialisme. De nieuwe naam, *Deutsche Allgemeine Ärztliche Gesellschaft für Psychotherapie*, luidde een arisering in van de psychotherapie in dienst van de nationale gezondheid van het volk. Het doel was de creatie van een werkelijk Germaanse psychotherapie tegenover het vernietigen van de Freudiaanse beweging. ³⁹

In de periode 1936-1945 had Schultz als adjunct-directeur van het nationaalsocialistische *Deutschen Institut für Psychologische Forschung und Psychotherapie*, beter bekend als het *Göring-*

---

³¹ Belangrijke aantekening: niet bij ieder citaat uit de werken van Schultz is een verwijzing naar de literatuur opgenomen. Wanneer geen literatuurverwijzing is opgenomen betreft het begrippen/zinsneden die in de bronnen veelvuldig terugkomen, de standaardverwoordingen van de psychotherapeut.

³² Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 124.

³³ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*. Dit citaat betreft de ondertitel van het werk.

³⁴ Deze uitgever gaf veel nationaalsocialistische werken uit.

³⁵ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 295-296.

³⁶ *Allgemeine Ärztliche Zeitschrift für Psychotherapie und psychische Hygiene*. Vanaf 1933: *Zentrallblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene*.

³⁷ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 23-29.

³⁸ *Ibidem*, p. 31.

³⁹ *Ibidem*, pp. 23-49.

Institut, een belangrijke invloed op de psychotherapie in nazi-Duitsland.⁴⁰ Schultz was als hoofd van het onderzoek departement betrokken bij onderzoeken naar ras en psyche, criminele psychologie en psychopathologie, maar bijvoorbeeld ook bij onderzoek naar de psychologie van het Britse volk.⁴¹ Het instituut stond onder leiding van Matthias Heinrich Göring, een neef van de *Reichsmarschall*, en werd onder andere gefinancierd door het *Deutsche Arbeitsfront* (in de periode 1939-1942) en de *Luftwaffe*. Vanaf het uitbreken van de oorlog stond het instituut onder de formele supervisie van de staat en vond er een reorganisatie en uitbreiding plaats. Het instituut werd mede verantwoordelijk gehouden voor het voortbrengen van een productief en gezond volk over klassengrenzen heen en werd van belang geacht voor de *Volksgemeinschaft* en de oorlog. De professionalisering van de psychotherapie nam vaste vorm aan en het *Göring-Institut* werd de locus van psychotherapeutische status en capaciteit. De associatie met de naam Göring bracht zowel politieke bescherming voor de medische experts, als prestige en mogelijkheden voor een medische discipline die tot dan toe hoewel groeiende nog altijd vrij marginaal was geweest en in de schaduw had gestaan van de psychiatrie. Schultz wenste meer eenheid te smeden tussen de verschillende psychotherapeutische scholen die uiteenlopende perspectieven hadden op zowel theorie als praktijk. Het instituut moest tot de ontwikkeling leiden van de *Neue Deutsche Seelenheilkunde*. Door zijn functie hoopte Schultz controle uit te kunnen oefenen op de ontwikkeling van het vakgebied.⁴² Om dit mogelijk te maken was het belangrijk om effectief te reageren op de (raciale en militaire) eisen van het nationaalsocialisme op het gebied van een gezonde gemeenschap.⁴³ Daaronder hoorden de aandacht voor het behoud en herstel van het gezin als nucleus van het volk, het versterken van de Duitse jeugd maar ook het stimuleren van een gezonde mannelijke en vrouwelijke seksualiteit. In het *Diagnosen Schema* dat werd gemaakt voor de polikliniek werd gepoogd in ieder geval een tijdelijke consensus over diagnose en behandeling te vinden. Het schema paste in de tendens in het Derde Rijk om te categoriseren en classificeren en aan dergelijke schema's een sociaal nut toe te kennen.⁴⁴ In dit schema, en in de psychotherapie van het instituut in het algemeen, stond de holistische natuur van de mens centraal. De patiënt moest worden begrepen in de fysieke, psychische en sociale context.

De industriële stedelijke samenleving veroorzaakte psychologische problemen waarvoor de psychotherapie medische verzachting kon bieden. De gezondheid van de gemeenschap kon worden hersteld door een nadruk op het natuurlijke leven, zuivere deugden en de helende werking van het "Gemeinschaftsgefühl".⁴⁵ In het werk van Schultz is deze romantische medische traditie duidelijk zichtbaar. Metaforen uit de natuur en uit muziek gebruikte Schultz om het gezonde ritme en de benodigde harmonie te schetsen.⁴⁶ De spirituele, filosofische, sentimentele component in zijn werken paste in de nationaalsocialistische spirituele sturing van het volk. Hierbij maakte hij gebruik van etnocentrisch geladen begrippen zoals "Seele" en "Charakter". Hoewel ras, stam en Heimat slechts beperkt expliciet aan bod kwamen in Schultz' werk besteedde hij wel degelijk aandacht aan het

⁴⁰ De vier hoofddoelen: het verenigen van de verschillende stromingen tot één Duitse psychotherapie, het onderhouden van een polikliniek, het oprichten van adviesraden (vooral m.b.t. educatie) en het trainen van medische en niet-medische psychotherapeuten.

⁴¹ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 338-339.

⁴² Ibidem, pp. 23-49.

⁴³ Het instituut was ook nauw betrokken bij het behandelen van psychische stoornissen die samenhangen met het militaire bestaan.

⁴⁴ J.H. Schultz, 'Vorschlag eines Diagnosen-Schemas', in: *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene* 12 (1940), 97-161.

Hoewel Schultz als auteur vermeld staat is het schema niet alleen van zijn hand maar ontstaan vanuit een comité bestaande uit Schultz, Göring, Achelis, Boehm, von Hattingberg, Herzog, Heyer, Kemper, Kranefeldt, Müller-Braunschweig, Rittmeister en Schultz-Hencke.

⁴⁵ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 137.

⁴⁶ Schultz verwees in zijn werken meerdere malen naar Goethe's natuurharmonie. Bijvoorbeeld Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 130-131.

landschap, het klimaat, de natuur en de mens ingebed in Heimat en stam.⁴⁷ De beperkte expliciete aanwezigheid van deze elementen betekent geenszins dat Schultz ze niet belangrijk vond. Het kan ook een teken zijn van de gangbaarheid van bepaalde opvattingen in die tijd, waardoor aspecten niet eens dienden te worden geëxpliciteerd. Schultz legde enerzijds de nadruk op empathie maar benadrukte ook het belang van gedegen wetenschappelijke onderbouwing en een pragmatische en functionele uitvoering. De individuele en nationale gezondheid diende zo efficiënt mogelijk te worden behandeld. In dit opzicht had Schultz een soort industriële psychotherapie voor ogen, om in het kader van de gemeenschap zoveel mogelijk sociaal en seksueel productieve individuen te kunnen exploiteren. Schultz zag vooral mogelijkheden in goedkope kortdurende therapieën waarvoor hij het opleiden van leken belangrijk achtte. Zwaardere stoornissen dienden echter zorgvuldig te worden behandeld door daarvoor opgeleide psychotherapeuten met ruime ervaring. Hij maakte onderscheid tussen “kleine” en “grosse” psychotherapie en moedigde actieve modes van psychotherapie aan.

Psychotherapie bood de mogelijkheid tot psychosociale *engineering* in tegenstelling tot de psychiatrie waar de nadruk lag op somatische en positivistische verklaringen die een pessimistisch perspectief boden op mogelijkheden tot behandeling. De traditionele psychiatrie was in nazi-Duitsland zeer bruikbaar voor de biologische en raciale nationaalsocialistische programma's gekoppeld aan maatregelen zoals sterilisatie, castratie en euthanasie. Het biologisch determinisme uit de psychiatrie richtte zich op levensonwaardig leven. Psychotherapie schonk echter steeds meer aandacht aan de psychologische aspecten en de mens als een psychofysische eenheid, en benadrukte mogelijkheden tot behandeling. Dit bood mogelijkheden voor het naziregime. Het opende namelijk het perspectief tot behandeling van leden van het superieure *Herrenvolk*, in tegenstelling tot de definitieve conclusies vanuit de psychiatrie met betrekking tot erfelijke ziekten. Vanuit opportunistische overwegingen was psychotherapie een praktische en ideologische keuze. De nadruk op genezing bij de eigen groep diende als alternatief voor de psychiatrisch deterministische visie die uitmondde in straf (gevangenis, sterilisatie, castratie en in het uiterste geval de dood). Binnen het Duitse volk moest het vocabulaire van erfelijk gedegeneerd worden weggenomen en vormde behandeling het middelpunt. Tegenover het door de psychotherapie gedefinieerde behandelbare eigen raciaal superieure volk stonden de door de psychiatrie biologisch deterministisch gemarkeerde raciale en nationale vijanden.⁴⁸ Niet iedereen kwam dus in aanmerking voor behandeling. Alleen de sociaal en biologisch waardevolle mensen, die in staat waren weer de gepaste *Weltanschauung* te bereiken, konden worden genezen. Daarmee werden diegenen uitgesloten die niet voldeden aan de voorschriften van de *Nürnberger Gesetze*. Gevallen die niet geschikt waren voor behandeling in het instituut konden worden overgelaten aan de psychiatrie die het daadwerkelijke destructieve werk uitvoerde. Met de uitbreiding van de *Nürnberger Gesetze* in 1938 werden er bijvoorbeeld helemaal geen Joden meer behandeld in het instituut. Hoewel de psychotherapie niet direct betrokken was bij maatregelen zoals euthanasie en sterilisatie en het beleid van het *Göring-Institut* voorschreef dat er geen individuele evaluaties werden gegeven voor de rechtbanken, is het in dit geval relevant om niet alleen oog te hebben voor acties maar ook voor retoriek.⁴⁹

De scheidslijn tussen psychotherapie en psychiatrie is, zeker wanneer de aandacht niet alleen gericht is op acties maar ook op retoriek, niet zo rigide als die lijkt. Hoewel historicus Geoffrey Cocks een scherp onderscheid maakt tussen de psychotherapie met de nadruk op behandeling en de psychiatrische wandaden zoals sterilisatie, castratie en euthanasie, toont de casus Schultz dat sommige psychotherapeuten deze ontwikkelingen toejuichten en de maatregelen met hun eigen bevindingen

---

⁴⁷ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 21-22 en 27.

⁴⁸ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 99-120; Schneider, Frank, *Psychiatrie im Nationalsozialismus. Erinnerung und Verantwortung* (Berlijn, 2011).

⁴⁹ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, p. 236.

ondersteunden.⁵⁰ Conclusies uit de medische wereld hingen soms ook nauw samen met wetgeving, zoals het *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses* van 1933. Hoewel Schultz sterk benadrukte dat behandeling in veel gevallen de oplossing was voor psychische storingen stelde hij dat op basis van onderzoek kon worden vastgesteld dat de “schwersten formen von Erberkrankung” niet konden worden behandeld en dat de hierop gebaseerde regelgeving in Duitsland de nadelige gevolgen voor het nageslacht kon wegnemen.⁵¹ Schultz wees in dit verband ook op de verantwoordelijkheid van de arts voor een juiste diagnose en beschouwde het geven van een “Todesurteil in Form einer Diagnose” in bepaalde gevallen als een onontkoombare taak van de arts.⁵² Metaforisch beschreef Schultz deze taak als volgt: “Die Poliklinik ist unsere Waffenschmiede. Daß es manchmal Metallsplitter gibt und manchmal Hämmern klingt, mag wohl manchem von Ihnen etwas störend sein und Ihnen gegen Ihren von mir durchaus geachteten Stil gehen, aber es ist notwendig”.⁵³ Schultz ondersteunde de “Vernichtung von lebensunwertem Leben” wanneer het ongeneeslijke gedegenereerde gevaarlijke afwijkingen betrof. Over “Schwachsinnigen” sprak Schultz de hoop uit “daß die Idiotenanstalten sich bald in diesem Sinne umgestalten und leeren werden”.⁵⁴ Bepaalde erfelijke vormen van ziektes en “erbliche Schwachsinn” waren volgens Schultz in Duitsland “zum Segen unseres Volkes den Erbgesetzen unterliegt”.⁵⁵ Ook de manier waarop Schultz onbekommerde overgangen maakte van het bespreken van allergieën op de ene pagina naar de *Vernichtung* van “Schwachsinnigen” op de volgende is sprekend voor zijn categorisering en waarderingen van storingen. Psychotherapie was, op zijn minst retorisch gezien, wel degelijk betrokken bij euthanasie, castratie en sterilisatie door deze maatregelen te ondersteunen met eigen bevindingen vanuit een uitgangspositie met aanzien van de medisch expert. Daar komt nog bij dat door de voorselectie van wel of niet behandelbare mensen de psychotherapie mede vormgaf aan het rationaliseren, classificeren en het aanbrengen van een hiërarchie die in het uiterste geval oordeelde over leven en dood. Er zijn verschillende gradaties van deelname in een inhumane systeem. Bovenstaande uitspraken van Schultz kunnen deels samenhangen met opportunistische motieven om de psychotherapie als vakgebied uit te breiden en te voorzien van meer prestige in nazi-Duitsland, zeker ook vanwege de onderlinge strijd met de psychiatrie. Tegelijkertijd dient te worden vermeld dat Schultz ook voorheen soortgelijke ideeën erop nahield en dat deze eugenetische perspectieven in de psychotherapie breder gedragen waren.⁵⁶ Zijn eigen achtergrond in neurologie en psychiatrie kunnen ook deels verklaren waarom Schultz dergelijke opvattingen had. Wellicht dat daarnaast de onafhankelijkheid van een specifieke psychotherapeutische school Schultz ontvankelijker maakte voor samenwerking met het nationaalsocialisme.

De in dit hoofdstuk geschetste context dient als basis om de discoursanalyse van het volgende hoofdstuk beter te begrijpen. De ontwikkelingen van de psychotherapie in het *Göring-Institut* maakten het vakgebied verantwoordelijk voor de gezondheid van het eigen volk en seksualiteit speelde hierin zoals het volgende hoofdstuk zal aantonen een centrale rol. Schultz zag het als de “Verpflichtung zur Gemeinschaft” van de arts om het seksuele leven van het Duitse volk te verbeteren en in goede banen te leiden.⁵⁷ Ook in het geval van seksuele storingen ging de in dit hoofdstuk beschreven nadruk op behandeling in de psychotherapie van waardevolle leden van de gemeenschap hand in hand met de

⁵⁰ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 234-235.

⁵¹ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 126. In het geval van dit citaat van Schultz betrof het sterilisatie, maar Schultz heeft soortgelijke uitspraken ook gedaan over castratie en euthanasie.

⁵² Dit gaat over “Entartungshysterie”, volgens Schultz een groot gevaar voor de samenleving. Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, p. 115.

⁵³ *Ibidem*, p. 99.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 123.

⁵⁶ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 47-49.

⁵⁷ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 18.

biologisch deterministische politiek, ondersteund door de psychiatrie, die het volk moest zuiveren van de als erfelijk gedegeneerde seksuele perverselingen.

De politisering van de *Intimsphäre*: stimulering en repressie

Voordat over kan worden gegaan tot de daadwerkelijke discoursanalyse is het vereist om de theorie van Foucault die kort is aangestipt in de status quaestionis verder uit te diepen. Volgens Foucault was de *repressieve hypothese* zoals gezegd te beperkt. Foucault beklemtoonde dat de aandacht in onderzoek naar seksualiteit gericht moest zijn op vertogen die waren afgestemd op de eisen van de macht. Foucault sprak over een apparaat om ‘ware vertogen’ over seksualiteit te produceren als een geordend systeem van kennis. Deze seksualiteitsdispositieven konden volgens Foucault seksualiteit onderdrukken en isoleren maar ook lust oproepen en opwekken. Het betreft ook positieve mechanismen.⁵⁸ De controle over de productie van betekenissen en over het waarheidsregime, het legitieme weten, creëert macht.⁵⁹ Foucault schonk aandacht aan “de machtsstrategieën die aan de wil tot weten immanent zijn”.⁶⁰ Deze machtsmechanismen dienen gemaskeerd te worden om goed te werken, door bijvoorbeeld zoals in het geval van nazi-Duitsland de claims over seksualiteit via de medische wetenschap te onderbouwen. Voor dit onderzoek zijn een aantal ontwikkelingen die Foucault beschreef bijzonder relevant: het toenemende mechanisme van de norm, de psychiatrisering en medicalisering van de perverse lust en de (medische) socialisering van het voortplantingsgedrag en van seksualiteit. Foucault sprak over het ‘recht’ op het lichaam, gezondheid, geluk, bevrediging en op het leven.

In dit hoofdstuk worden de seksuele discourses in de seksadviezen van Schultz aan de hand van Foucaults theorie geanalyseerd in de bredere context van regulering van seksualiteit in nazi-Duitsland. Psychotherapie was in het Derde Rijk instrumenteel in de politisering van seksualiteit. Het vakgebied moest seksualiteit vatten in een ‘wetenschappelijk’ discours om daarmee de obscure ‘waarheid’ boven water halen. Schultz benadrukte zelf deze dankbare zoektocht naar “Aufklärung” en achtte kennisuitbreiding door professionelen en het openlijk kunnen bespreken van seksualiteit noodzakelijk hiervoor.⁶¹ Schultz uitte in dit kader ook zijn dankbaarheid aan de *Volksgemeinschaft* waarin eindelijk de psychotherapeutische vragen serieus werden genomen en het vakgebied zich kon ontwikkelen in het voordeel van de gemeenschap.⁶² “So wie das ganze Dasein des deutschen Menschen von heute nur Sinn, nur Wert, nur Zukunft und Ewigkeit in der Gemeinschaft des deutschen Volkes hat, so ist der Arzt hier zu gewissen priesterlichen funktionen zurückgekehrt, die heiligkeit des Blutes und die Reinheit des Erbes sowie die Gesundheit des Volksganzen zu wahren”.⁶³ Volgens Schultz was het van groot belang om voor de vorming van het volk niet alleen aandacht te hebben voor gedegenereerde seksualiteit maar ook voor de gezonde pure seksualiteit en deze waar mogelijk nog te verbeteren om de ontwikkeling van de “Ehegemeinschaft” in goede banen te leiden. Niet alleen de afwijkende seksualiteit en lichamen kregen de aandacht maar ook de nadruk op de norm vormde een essentieel onderdeel. Schultz koppelde de “Wiederaufbau des Deutschen Volkes” aan de “Wiederaufbau des Liebeslebens”.⁶⁴ Seksualiteit en specifiek nog het orgasme beschreef Schultz in termen van “Befriedung”.⁶⁵ De bemoedigende functie van de “mensenkundigen” therapeut was het vergroten van seksuele zelfverzekerdheid en genot. Schultz koppelde de seksuele voldoening van de “wertvolle Volksgenossen” aan het kunnen uitvoeren van hun vaderlandse plichten.⁶⁶

---

⁵⁸ Positief dient hier niet te worden opgevat als een positieve waardering.

⁵⁹ Michel Foucault, *De Wil tot Weten. Geschiedenis van de Seksualiteit I* (Nijmegen, 1984), pp. 70-71.

⁶⁰ Ibidem, pp. 74-75.

⁶¹ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 20-22.

⁶² Ibidem, pp. 13-26 en 58.

⁶³ Ibidem, p. 18.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ J.H. Schultz, ‘Nervöse Sexualstörungen und ihre Behandlung in der allgemeinen Praxis’, in: *Therapie der Gegenwart: Medizinisch-chirurgische Rundschau für praktische Ärzte* 78 (1937), pp. 252-255, p. 255.

⁶⁶ Ibidem, p. 253.

Hoewel Schultz voortplanting als uiteindelijk doel van het liefdesleven beschouwde betekende dit niet dat seksueel plezier slechts een kleine rol speelde. Schultz beklemtoonde het belang van oefening, gaf tips voor seksueel genot en besprak de mogelijkheden tot seks zonder zwangerschap.⁶⁷ De seksadviezen moeten daarom niet beperkt worden gedefinieerd als een pure stimulering van een reproductieve agenda. Het betrof niet alleen een socialisering van het voortplantingsgedrag maar ook van gezond seksueel plezier dat niet alleen in het teken stond van reproductie. Dit past binnen de tendens in nazi-Duitsland om de Arische seksualiteit aan te moedigen, te ontdoen van schaamte en te verbeteren, tegenover het onderdrukken van de onzuivere Joods bolsjewistische seksualiteit uit de Weimarrepubliek. Hoewel bepaalde liberaliserende trends die waren ingetreden in de vroege twintigste eeuw werden voortgezet of zelfs versterkt in nazi-Duitsland, wellicht ook vanuit het besef dat burgers de seksuele emancipatie niet wilden opgeven en de mogelijke aantrekkingskracht die seksuele liberalisering kon bieden, ging dit samen met een sterke distantiëring van enige associatie met de liberale seksuele vrijheid van de Weimarrepubliek. De emancipatoire liberaliserende tendensen moesten worden losgemaakt van de associatie met de Weimarrepubliek, het Marxisme en het Jodendom. In het afzetten tegen de Weimarrepubliek vormde het gepresenteerde onderscheid tussen de eigen seksualiteit met de nadruk op spiritualiteit, liefde en een heilige eenheid enerzijds, en de als gedegenereerd gemarkeerde ander met de puur technische, fysieke en vulgaire erotische seksualiteit zonder hoger doel anderzijds de kern. Schultz plaatste de technische “kunststücke” van de kunstmatige seksualiteit tegenover de natuurlijkheid van de zuivere seksualiteit van de *Volksgemeinschaft*.⁶⁸ De tegenstelling met de als abnormaal gedefinieerde seks maakte het mede mogelijk om de aandacht af te leiden van de eigen seksuele strategieën, ook wanneer gebruik werd gemaakt van dezelfde elementen als in de zogenaamde vulgaire variant zoals van naakt en erotiek in visuele cultuur en entertainment. De benoeming van de seksualiteit van de *Volksgemeinschaft* als puur en de nadruk op de schoonheid ervan vormde een esthetisering van de eigen seksuele politiek. Deze tendens moet worden beschouwd in de context van de modernisering die met lede ogen werden aanschouwd en waartegen een sentimentaliteit en een quasi spirituele nadruk in seksualiteit een tegenwicht dienden te bieden. Het betrof een manipulatie van discoursen over seksualiteit en seksuele moraal door een duidelijke *marking* van de ander door zijn/haar seksualiteit en lichamelijkeheid te presenteren als tegenhanger van de eigen. Dit vormde een versterkende context.

In de seksadviezen van Schultz is de herformulering van liberaliserende tendensen duidelijk zichtbaar. Schultz gaf geruststellende liberale seksadviezen die sterk gekant waren tegen de nadruk op schaamte, zonden en schuldgevoelens. Hierin toont het werk duidelijke overeenkomsten met de liberale antinazi linkse visie op seksualiteit van bijvoorbeeld de radicale psychiater Wilhelm Reich.⁶⁹ Schultz wenste het heteroseksuele leven van alle sociale lagen en van zowel mannen als vrouwen verbeteren.⁷⁰ Hij beschouwde het liefdesleven en seksualiteit als de kern van het menselijk bestaan en als natuurlijk recht. Hij ageerde tegen de conservatieve bourgeois moralistische schaamtecultuur, de victoriaanse preutsheid en de christelijke wetenschap met de nadruk op zonden die een ongezonde seksualiteit hadden geproduceerd. Schultz sprak dan ook zijn genoegen uit over het afwerpen van de geest van “die “bürgerliche höhere Tochter” mit Korsett”.⁷¹ De collectieve doorwerkende preutsheid kon namelijk een gevaar vormen voor de *Volksgemeinschaft* met alle “Lebensfeindliche Vorurteilen” van de “strafdrohende, kaltherzige Tyrannen” die volgens de therapeut zouden leiden tot de “Verkrüppelung” van liefdeslevens.^{72 73} Hierbij richtte Schultz zich voornamelijk op de oneerlijke

⁶⁷ Coïtus interruptus had hierbij zijn voorkeur, over anticonceptie was Schultz sceptisch.

⁶⁸ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 131.

⁶⁹ Herzog, *Sexuality and German Fascism*, p. 19.

⁷⁰ Schultz, ‘Nervöse Sexualstörungen’, pp. 253-255.

⁷¹ *Ibidem*, p. 255.

⁷² Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 139-141.

behandeling van de seksualiteit van vrouwen en kinderen. Masturbatie onder kinderen moest bijvoorbeeld niet worden afgedaan als een zonde maar was van belang voor het vertrouwd raken met het lichaam als transitiefase naar een gezonde seksualiteit later. Onanie an sich vormde geen bedreiging zolang de persoonlijkheid van het kind gezond was en de zelfbeheersing intact.⁷⁴ Kinderen moesten vrij van “Prüderie” en allerlei angstgevoelens kunnen opgroeien tot zelfverzekerde huwelijkspartners. Hiervoor was een affectieve opvoeding nodig, in tegenstelling tot de aanname dat moederschap in nazi-Duitsland heel afstandelijk moest zijn hechtte Schultz belang aan een zeer liefdevolle opvoeding. Alleen dan konden vaderlandsliefde en opofferingsbereidheid echt tot ontwikkeling komen. Schultz zag het zaaien van angst voor seksualiteit als een zonde tegen de jeugd die niet gedwongen moest worden om de natuurlijke verlangens te verloochenen.⁷⁵ Seksuele onderdrukking kon namelijk leiden tot allerlei onnatuurlijke en blijvende kinderlijke fantasieën en seksuele storingen die volgens Schultz wanneer ze onbehandeld bleven niet zelden leidden tot zelfmoord door de deprimerende ondragelijke situatie.⁷⁶

De opvoeding van jongens en meisjes was volgens Schultz verschillend maar juist ook het “weibliche empfinden” en de vrouwelijke seksualiteit mochten “nicht verkümmert werden”.⁷⁷ Aangezien reproductie volgens Schultz het “Lebensmittelpunkt” van de vrouw was, kende Schultz het liefdesleven van de vrouw een zeer grote waarde toe. “So ist zweifellos der freie Eintritt ins Liebesleben für den weiblichen Menschen ein weit schwerwiegender Schritt als für den männlichen.”⁷⁸ Seksueel plezier van de vrouw had volgens Schultz lange tijd schandelijk weinig aandacht gekregen als gevolg van de repressieve seksuele opvoeding die op de gevoelige vrouwenziel een nog grotere indruk achter had gelaten dan op de meer bestendige mannenziel. Tegen de vrouwelijke jeugd was zwaar gezondigd, Schultz sprak over de “allerprimitivste Aufklärung” voor vrouwen.⁷⁹ In de seksadviezen besteedde Schultz daarom uitgebreid aandacht aan het stimuleren van de vrouwelijke seksualiteit. Schultz gaf tips aan de man voor het voorspel, hij raadde bijvoorbeeld het zachtjes spelen met de borsten aan, en voor het stimuleren van de vrouwelijke geslachtsorganen en het bereiken van een orgasme.⁸⁰ De man had de taak om eventuele angsten weg te nemen, de vrouw gerust te stellen en te plezieren. Anders was een liefdesvereniging tussen man en vrouw niet werkelijk mogelijk. Hierin diende de man de juiste sturing te bieden als “sicherer und zartverstehender Führer”.⁸¹ Schultz gaf ook tips aan de vrouwen zelf om hun seksleven te verbeteren via bijvoorbeeld ademhalingsoefeningen ter ontspanning. Schultz wenste geen “Kampf gegen die Sinnlichkeit bei gesunden und freien Menschen” en formuleerde het liefdesleven als een “freies Geschenk der göttlichen Natur”.⁸² Deze seksualiteit was geen gevaar voor maar in harmonie met de *Volksgemeinschaft*. Schultz’ waardering en stimulering van seksualiteit betekende echter geen vrije speelruimte. Niet alleen de repressie van afwijkingen van de norm kende beperkende en regulerende componenten maar ook de liberaliserende en emancipatoire aspecten van seksualiteit werden nauwgezet gedefinieerd en gelimiteerd.

---

⁷³ Schultz, ‘Nervöse Sexualstörungen’, p. 254.

⁷⁴ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, p. 155. Alleen wanneer de persoonlijkheid van een kind niet in orde was en het kind te weinig zelfbeheersing had was er het gevaar van “pathologische Onanie”.

⁷⁵ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 51-62.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ J.H. Schultz, ‘Erbbiologie und Rassenkunde’, in: *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene* 12 (1940), 180-183, aldaar p. 183.

⁷⁸ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 57.

⁷⁹ Schultz, ‘Nervöse Sexualstörungen’, p. 255.

⁸⁰ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 73-83.

⁸¹ Ibidem, pp. 77-80.

⁸² Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 145.

Historica Dagmar Herzog benadrukte al dat er onterecht relatief weinig aandacht is besteed aan de religieuze context in onderzoek naar seksualiteit. Zij verklaarde de aanmoediging van seksualiteit in nazi-Duitsland deels vanuit het afzetten tegen de christelijke kerk.⁸³ In dit verband zijn ook de klachten vanuit de christelijke kerk over de te losbandige seksuele politiek van de nationaalsocialisten interessant. Naast de aandacht voor het afzetten tegen de christelijke kerk is uit de bronnenanalyse van de seksadviezen van Schultz gebleken dat religie ook nog een andere rol speelde in de seksuele discoursen. In de seksadviezen maakte Schultz veelvuldig gebruik van religieus vocabulaire. Hoewel Schultz het belang aankaartte van genot, lichamelijke en technieken, koppelde hij deze aspecten nadrukkelijk aan een hogere spirituele context. Het liefdesleven was het “schöne und heilige Teil des menschlichen Daseins” en het “Urbild aller menschlichen Beziehungen”.⁸⁴ Het huwelijk beschreef hij in termen van “heiligen Bundes”. Schultz wenste de gezonde seksualiteit ook te verbeteren zodat mensen konden komen tot het “Mysterium höchster Vereinigung”.⁸⁵ Techniek alleen was niet voldoende voor bevredigende seks. De verbintenis tussen lijf en ziel én seksualiteit en spiritualiteit van het bezielde organisme stond centraal. Volgens Schultz kon een gezonde erotische relatie niet alleen bestaan uit een lichamelijke component maar was er ook een geestelijke “innerste Verbindung” nodig.⁸⁶ Seksualiteit waarbij het “religiösen Charakter” ontbrak bestempelde Schultz als onheilighd en “minderwertig”.⁸⁷ De hogere unie tussen man en vrouw werd gekoppeld aan de *Volksgemeinschaft* in bredere zin. Alleen wanneer men “Glück in der Liebe” had kon men zich ook inzetten voor anderen en was “der Weg zur Gemeinschaft” geopend.⁸⁸ Werkelijke bevrediging was slechts mogelijk wanneer niet puur aan de “Armseligkeit” van het individu werd gedacht maar aan het grotere goed, de onsterfelijke “Gemeinschaft und ihre ewigen Werte”.⁸⁹ De spirituele component moet worden beschouwd in een seculariserende context waarin het ‘hogere’ elders moest worden gezocht en werd gekoppeld aan natuur liefhebbende spiritualiteit en sentimentaliteit die geassocieerd werd met de diepste verlangens en intens geluk. Hierin kregen liefde en seksualiteit een goddelijke betekenis, werd de erotische basis van het huwelijk gesacraliseerd en het huwelijk beschreven als het heilige land. In nazi-Duitsland was deze transcendentale seksualiteit voorbehouden aan de raciaal en moreel superieure groep. De seksuele liberalisering werd geherdefinieerd in termen van het bevoorrechte, raciaal en ideologisch superieure, gezonde, Arische, heteroseksuele valide volk gebruikmakend van geleend religieus vocabulaire. Naast het religieuze vocabulaire maakte Schultz gebruik van terminologie die de nadruk legde op de natuurlijkheid, volwaardigheid en zuiverheid van deze gezonde en harmonieuze seksualiteit. Dit tegenover de onderdrukking van andere seksualiteiten en ‘ongezonde’, mentaal of fysiek beperkte, lichamen die moesten worden ‘behandeld’. Opvallend is Schultz’ verwoording van de taak van de arts in het definiëren van gezonde en ongezonde seksualiteit als “Priestertum der Forschung und der Wahrheitssuche”.⁹⁰ Schultz presenteerde hierin de norm en de afwijking als tegenpolen. De normaliserende macht werd gekoppeld aan waarde en nut voor de geseksualiseerde maatschappij waarin afwijkende seksualiteit moest worden aangepakt.

Behandeling bij ongezonde seksualiteit en seksueel overdraagbare aandoeningen, die Schultz zag als “Brunnenvergiftung”, waren een plicht volgens de psychotherapeut.⁹¹ Seksuele storingen konden mensen namelijk van de “wichtigen Quellen des Daseins” afsluiten waardoor ze niet

⁸³ Herzog, *Sexuality and German Fascism*.

⁸⁴ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 129-138.

⁸⁵ Ibidem, pp. 82 en 103.

⁸⁶ Ibidem, p. 71.

⁸⁷ Ibidem, bijvoorbeeld pp. 71 en 162.

⁸⁸ Ibidem, pp. 77 en 137.

⁸⁹ Ibidem, p. 135.

⁹⁰ Ibidem, p. 103.

⁹¹ Ibidem, pp. 124-126.

volwaardig konden functioneren in de gemeenschap.⁹² Gezondheid en seksualiteit waren geen privézaak maar werden van bovenaf gereguleerd. Het privéleven werd, tot in de intiemste sferen, gepolitiseerd. Schultz' uitgangspunt van een sociaal constructivistische seksualiteit en fluiditeit in seksuele oriëntatie benadrukte enerzijds de mogelijkheid tot genezing bij seksuele storingen maar anderzijds ook het potentiële gevaar. Zeker binnen de context van de totale oorlog waarin er meer vrije seksualiteit mogelijk was waren de zorgen over het in goede banen leiden van seksualiteit groot. De zorgen waren gericht op de rol van prostitutie en homoseksuele relaties aan het front maar ook op seksuele ordeloosheid door de grotere mobiliteit van individuen en groepen en de grotere bewegingsvrijheid van vrouwen aan het thuisfront. Schultz zag het als de taak van de staat om te waken over de gezondheid van de seksualiteit van het volk, gesteund door de bevindingen van de psychotherapie.⁹³ Hij preeste de aanpak van seksualiteit en huwelijkssluitingen die in tegenspraak waren met de *Volksgemeinschaft*. Met betrekking tot seksualiteit, het huwelijk en ras deed Schultz de aanbeveling om alleen relaties aan te gaan met mensen met "weitgehende Gemeinsamkeiten". Hoewel deze opmerking zonder context ook onschuldig kan worden gelezen, volgt de aanbeveling op "Daß die Prägung, die jeder lebendige Mensch durch Familie, Stamm, Rasse erhält, gleichfalls letzte feste menschliche Werte setzt, ist uns Deutschen heute, Gott sei Dank, wieder völlig selbstverständlich geworden".⁹⁴ Het nationaalsocialistische regime waardeerde het handboek *Geschlecht, Liebe, Ehe* waarin hij dit schreef dan ook als een voorzichtige inleiding in seksualiteit, liefde en huwelijk in de context van *Erbgebundenheit*. Het werk ondersteunde de eugenetica met de aandacht voor de koppeling van seksualiteit en ras.⁹⁵ Belangrijke kanttekening hierbij is dat de connectie tussen seksualiteit en ras ook vóór het Derde Rijk al een rol speelde, ook in de medicalisering hiervan.

Voor het eigen Duitse volk betekende de medicalisering van de perverse lust door Schultz over het algemeen echter geen toekenning van erfelijke en onbehandelbare seksuele afwijkingen. Juist omdat hij seksualiteit en het liefdeslevens beschouwde als de meest sacrale aspecten van het menselijk bestaan wilde Schultz deze niet als "niedrig oder unter menschlicher Würde" erkennen voor het Duitse volk.⁹⁶ Seksuele storingen hadden volgens Schultz zelden een aangeboren biologische reden en seksualiteit an sich zag hij niet als bron van een "Gesundheitsstörung". De seksuele afwijkingen hingen vrijwel altijd samen met tekortkomingen in de "seelischen Entwicklung" die mensen vatbaar maakten voor "krankhafte Abweichungen" in de seksualiteit. Voor mannen was het daarom van belang dat zij opgroeiden als "mutige Mann" en niet getekend waren door beangstiging want dat kon leiden tot seksuele storingen zoals impotentie en homoseksualiteit.⁹⁷ Het "weibisches Getue" van homoseksuelen was volgens Schultz dan ook de uitdrukking van "vitaler Ohnmacht".⁹⁸ Ook de beperkte mogelijkheden voor jongeren met een gezonde lust speelde volgens Schultz mee in de uitbreiding van "Perversitäten". Vanwege de taboes op onderling seksueel contact waren jongeren aangewezen op het bordeel en dat was zeer onwenselijk omdat deze vrouwen ook de "schlimmsten Wünsche krankhafter Perverser" moesten bevredigen. Jongeren moesten niet in contact komen met deze "Brutstätte der Perversitäten" en Schultz opteerde daarom onder andere voor de mogelijkheid tot vroege huwelijken en voorhuwelijkse seksualiteit.⁹⁹

In zijn "Manifest sexuellgestörte Persönlichkeiten" categoriseerde Schultz de volgende "Seelische Missbildungen": mannelijke en vrouwelijke homoseksualiteit, exhibitionisme,

---

⁹² Schultz, 'Nervöse Sexualstörungen', p. 253.

⁹³ Schultz, 'Erbbiologie und Rassenkunde', p. 183.

⁹⁴ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 170-171.

⁹⁵ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, pp. 270-271.

⁹⁶ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 145.

⁹⁷ Ibidem, p. 142

⁹⁸ Schultz, 'Erbbiologie und Rassenkunde', p. 181.

⁹⁹ Ibidem, p. 183.

sadomasochisme en travestie.¹⁰⁰ Deze beschouwde hij als verschillende “Spielarten”.¹⁰¹ Deze mensen ontbrak het aan gepaste remmingen in het liefdesleven.¹⁰² “Lustgewinn als reiner Genussbetrieb”, kon volgens de psychotherapeut alleen maar “Minderwertiges und Unvollendetes” zijn.¹⁰³ Aan de ene kant plaatste Schultz de “Vollwertigen/Gesunden” en aan de andere kant de “Primitiven/Perversen”. Schultz maakte hierbij gebruik van terminologie die de minderwaardigheid van deze seksualiteit diende te accentueren door het primitieve en dierlijke karakter ervan te benadrukken. Hij sprak in termen van “primitiven Idioten”, “untertierischen Reaktionen” en “primitieven Antrieben”.¹⁰⁴ Schultz paste in zijn werk meerdere malen deze retorische truc toe waarbij hij opposities gebruikte om zijn betoog te versterken. Schultz bracht daarnaast allerlei versterkende verbanden aan. Zo benadrukte hij de samenhang tussen seksuele perversies, criminaliteit en verslavingen. Maar ook een verminderde controle over blaas en darmen koppelde hij aan seksuele storingen. Al deze aspecten zouden voortkomen uit een verminderde zelfbeheersing die zich konden uiten in geweld, fraude, stelen, excentriciteit, wegvlugten in de fantasie, maar ook in ongeremde seksualiteit en lustgewin als karakterologische verslaving.¹⁰⁵ Wanneer er sprake was van dergelijke “Perversionen” diende het volledige individu onderzocht te worden. Zowel lichaam, persoonlijkheid als levensloop werden onder de loep genomen om de neurose te kunnen behandelen. Schultz maakte hierbij onderscheid tussen verschillende “Neurosenformen” en de benodigde intensiteit van de behandeling die daarvoor nodig was: respectievelijk *fremd, rand, schicht en kern*.

Bepaalde persoonlijkheidstypen achtte Schultz vatbaarder voor perversies. In zijn typologie van “Erscheinungsformen menschlicher Eigenart” werden persoonlijkheidstypen als tegenpolen van elkaar gepresenteerd en gekoppeld aan bepaalde lichamelijke kenmerken, zoals lichaamsbouw en manier van bewegen.¹⁰⁶ Schultz waarschuwde vooral voor persoonlijkheidstypen die de extreme uitersten van de tegenpolen vormden. Deze zag hij als een belemmering voor een oprecht en liefdevol functioneren in zowel de liefdesgemeenschap als de *Volksgemeinschaft*.¹⁰⁷ De twee hoofdtypen waren de “Realisten/Nüchternen” en de “Idealisten/Phantastischen”. Voor de eerste groep, die meer lichamenlijk en op de praktijk gericht was, schuilde het gevaar in een puur lichamenlijk en technische seksualiteit zonder liefde. Voor de tweede groep lag het gevaar daarentegen in het volledig opgaan in de fantasie. Waardoor seksualiteit vooral de vorm aannam van masturbatie in plaats van een liefdesrelatie met een ander.¹⁰⁸ De hoofdtypen konden nog verder worden ingedeeld aan de hand van een aantal kenmerken. Zo verlangden “derben” bijvoorbeeld naar hoogtepunten met als gevaar dat zij zouden vervallen in “Hengstmanieren” en instinctieve dierlijke wildheid. Daarentegen waren “zarten” vatbaar voor impotentie, frigiditeit en homoseksualiteit.¹⁰⁹ Voor mensen met “tiefen” naturen was het mogelijk om een gezond liefdesleven op te bouwen met een religieus karakter terwijl mensen met “flachen” naturen alleen uit waren op vermaak en een minderwaardig en ontheiligd karakter gaven aan seksualiteit.¹¹⁰ In de typologie werden man en vrouw ook op een sterk genderstereotypische wijze als tegenpolen gedefinieerd. Zo maakte Schultz onderscheid in “warme” types, meest vrouwelijk en persoonlijk, en “kalte” types, meest mannelijk en zakelijk. De mannelijke “aktive” en de vrouwelijke

¹⁰⁰ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp. 143-159.

¹⁰¹ Ibidem, p. 143.

¹⁰² Schultz, ‘Nervöse Sexualstörungen’, p. 253.

¹⁰³ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 112.

¹⁰⁴ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp 113 en 124.

¹⁰⁵ Deze verbanden legt hij meerdere malen in zijn werken. Bijvoorbeeld: Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 139 en 149.

¹⁰⁶ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 156.

¹⁰⁷ Ibidem, pp. 155-157.

¹⁰⁸ Ibidem, pp. 158-159.

¹⁰⁹ Ibidem, pp. 159-160.

¹¹⁰ Ibidem, pp. 161-162.

kinderlijk afwachtende “passive” naturen vulden elkaar aan volgens Schultz.¹¹¹ Wanneer het evenwicht verstoord was, zoals in het geval van koele tirannieke vrouwen of in het geval van zeer passieve mannen die hij aanduidde als “Kaninchenmänner”, ontwikkelde zich een ongezonde ontaarde seksualiteit.¹¹² De verstoring van seksuele identiteiten kon van generatie op generatie overgaan. Zo zou bijvoorbeeld homoseksualiteit bij kinderen van een “Herenmutter” of “zartweichen Vater” heel waarschijnlijk zijn volgens Schultz.¹¹³ Het betrof voor het Duitse volk geen biologische erfelijkheid maar wel het doorgeven van een “Entwicklungsstörung” en een afnemende “körperliche und seelische frische”. Opvallend is de koppeling die Schultz maakte met uiterlijke kenmerken en het lichaam. Zuivere lichamelijke zorg voor het lichaam waardeerde hij hoog voor het behoud van een gezonde seksualiteit. Het lichaam vroeg om “äussere Körperpflege und äussere Sauberkeit”.¹¹⁴ Wanneer er sprake was van een “dämonischer Gewalt der Leib-Seele-Einheit” volgden seksuele perversies.¹¹⁵ Lichamelijke gezondheid, maar dus ook lichamelijke lijden, werden gekoppeld aan een zuivere persoonlijkheid respectievelijk een perverse persoonlijkheid. Controle op individuele lichamen en seksualiteit hield verband met de symbolische betekenissen van lichamen. Individuele gevaren, perverselingen, werden gekoppeld aan collectieve, voornamelijk morele, gevaren. De micromacht over het individuele biologische lichaam was van belang om het collectieve lichaam te kunnen beschermen. De medische wetenschap, waaronder ook de seksadviezen van Schultz, droeg met het typeren, kwalificeren, waarden en hiërarchisch rangschikken bij aan het disciplineren van lichamen en seksualiteit.

Niet alleen bepaalde persoonlijkheidstypen waren volgens Schultz vatbaarder voor seksuele perversies. Volgens Schultz zouden ook bij bepaalde ‘primitieve volkeren’ fetishes zoals “Sadismus” en “Masochismus” vaker voorkomen.¹¹⁶ Hij maakte ook onderscheid tussen het door hem gewaardeerde diepzinnige, schone en ware “Nordisch-Deutschem Wesen” en het door passies gedreven “Südlich-Romanischem Wesen”.¹¹⁷ Specifieke beroepsgroepen, waaronder kunstenaars, vertoonden daarnaast een hogere vertegenwoordiging perverselingen. Volgens Schultz kon de beroepskeuze zelfs ingegeven zijn door de “fetischistische Sonderneigungen”, zo zouden sadomasochisten vaak werkzaam zijn in de lederbranche.¹¹⁸ Verschillende mentale en lichamelijke problemen waren volgens de therapeut daarnaast met elkaar verbonden. Uit een storing konden zich verdere storingen of lichamelijke problemen ontwikkelen en andersom konden bepaalde mentale en lichamelijke problemen ook samenhangen met het ontwikkelen van perversies.¹¹⁹ Ontwikkelingsachterstanden zoals “Teilreifung” of “Spätreifung” of “körperliche Missbildung” konden bijvoorbeeld leiden tot seksuele storingen.¹²⁰ Ook de karakterologische storingen die samenhangen met lichamelijke organische grondlagen, zoals onderontwikkelde genitaliën, waren echter niet per definitie onbehandelbaar, zeker niet in het geval van het waardevolle volk. In die gevallen dienden achterliggende angsten en remmingen van orgaansymptomen te worden behandeld. Schultz spreekt overwegend over “falsche seelische menschliche Einstellungen” die middels psychotherapie, bijvoorbeeld door hypnose, konden worden genezen door een ervaren arts.¹²¹ Hoewel

---

¹¹¹ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 162-163.

¹¹² *Ibidem*, pp. 95-96.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 85-86.

¹¹⁵ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, p. 112.

¹¹⁶ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 106.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 168.

¹¹⁸ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp. 143-145.

¹¹⁹ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, bijvoorbeeld pp. 106-108 en 118-120. Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp. 119-122. Ter voorbeeld: volgens Schultz zou aderverkalking bijvoorbeeld kunnen leiden tot het vergrijpen aan kinderen.

¹²⁰ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, p. 128.

¹²¹ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 100-101 en 168-169.

na behandeling de meeste patiënten volgens Schultz weer “wertvollen Menschen” konden worden duidde hij de zijns inziens extreme gevallen in meer biologische termen. Zo zouden bijvoorbeeld “Schwachsinnigen” volgens de therapeut vaker seksuele “Abnorme Persönlichkeiten” ontwikkelen doordat zij door hun “unterwertige Gehirnzentrale” minder zelfbeheersing hadden. Deze “schwer entartete” mensen waren volgens Schultz “Entmensch” en aangezien het een biologische degeneratie betrof niet behandelbaar.¹²² Wanneer het “Erbkrankheit” aanging waren volgens Schultz “Rassenhygienische und Eheberatungsmaßnahmen” nodig.¹²³ Zo onderschreef Schultz in het geval van “hoffnungslosen Fällen von Sexualverbrechertum” de mogelijkheden die sterilisatie en castratie boden.¹²⁴ Hierin wordt wederom het samenspel tussen psychotherapeutische behandelingsmogelijkheden en de biologisch deterministische politiek, ondersteund door de psychiatrie, zichtbaar. Gedegenererde seksualiteit werd onderverdeeld in behandelbare vormen in dienst van het eigen volk en erfelijke afwijkingen voor nationale en raciale vijanden.

Op basis van zijn uitgangspunt van een sociaal constructivistische seksualiteit en fluiditeit in seksuele oriëntatie waarschuwde Schultz echter tegen een te snelle neiging om over te gaan tot dergelijke maatregelen. In de meeste gevallen ging het namelijk niet om een aangeboren degeneratie die “unheilbar und unheilvoll” was maar om een behandelbare neurose.¹²⁵ Veel mannen zouden volgens Schultz bijvoorbeeld een homoseksuele fase doorgaan en Schultz ging daarnaast uit van het principe dat “der Mann” en “die Frau” in de werkelijkheid niet bestonden aangezien ieder mens aandelen van beide geslachten in zich zou dragen.¹²⁶ Het is interessant dat het uitgangspunt van Foucault dat seksualiteit en seksuele identiteiten door de sociale en culturele context worden gevormd en historische constructies zijn ook het uitgangspunt vormde van Schultz. Helaas leidde deze overtuiging niet tot een meer *open minded* visie op seksualiteit en gender maar op een nog groter belang van controle op seksualiteit en een rigide genderstereotypering. Het uitgangspunt van seksuele identiteit als dynamisch betekende kwetsbaarheid en potentieel gevaar en kan ook de harde aanpak verklaren in het kader van de gezondheid van de gemeenschap als geheel met de nadruk op het voldoen aan de norm. Hieruit kwam ook de grote preoccupatie met het bedwingen van homoseksualiteit voort. In een samenleving met een geïntensiveerde mannelijkheid en met de nadruk op kameraadschap, de *Männerbund*, werd het homo-erotische potentieel beschouwd als een groot gevaar. “Gruppenbildung” kon volgens Schultz een onheilzame werking hebben, zeker wanneer er alcohol in het spel kwam. Alcohol zou namelijk leiden tot “progressiver Sexualisierung” en “autoerotisch Lustgewinn”.¹²⁷ Schultz beschouwde homoseksuelen als clique, als “Staat im Staat”. Ze waren “Lichtscheuer” volgens Schultz en werden gekenschetst als “Jugendverderber”. Doordat homoseksuelen niet voor nakomelingen zorgden en anderen tot homoseksualiteit lokten waardoor de “Geistigen Epidemie” zich zou uitbreiden waren ze “Gemeinschaftsschädlich”.¹²⁸ Daarom moesten deze perverselingen worden behandeld. Schultz verzette zich tegen het idee van homoseksualiteit als aangeboren en onbehandelbare afwijking en zag mogelijkheden in de psychotherapie in de “Bekämpfung des Sexualverbrechertums”.¹²⁹

In 1944 claimde Schultz dat het *Göring-Institut* in 1939 al vijfhonderd homoseksuelen had genezen.¹³⁰ In de secundaire literatuur zijn allerlei ongenueerde uitspraken gedaan over de

---

¹²² Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp. 116-123; Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 54, 93 en 126.

¹²³ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, pp. 76, 92-93 en 126.

¹²⁴ Ibidem, p. 92.

¹²⁵ Schultz, ‘Vorschlag eines Diagnosen-Schemas’, pp. 88-111 en 139.

¹²⁶ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 163.

¹²⁷ Schultz, ‘Erbbiologie und Rassenkunde’, p. 181.

¹²⁸ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, p. 182.

¹²⁹ Schultz, ‘Erbbiologie und Rassenkunde’, p. 183.

¹³⁰ Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*, p. 288.

behandeling van homoseksuelen door Schultz die reiken van Schultz die homoseksuelen zou hebben gered van de dood tot het bestempelen van de therapeut als een fanatieke nazi die homoseksuelen de dood in zou hebben gejaagd.¹³¹ Zulke sterke conclusies kunnen op basis van het beschikbare materiaal echter niet worden getrokken. Enerzijds is het maar de vraag in hoeverre de bescherming van het individu centraal stond voor Schultz in zijn behandelingen. Anderzijds is er ook geen bewijs voor het veroordelen tot de dood van homoseksuelen door bijvoorbeeld mensen te weigeren in de voorselectie, waardoor deze mensen bij psychiaters die homoseksualiteit als erfelijke afwijking beschouwden terecht zouden zijn gekomen met alle gevolgen van dien. In de secundaire literatuur ligt daarnaast sterk de nadruk op de sadistische vormen die de 'behandelingen' aannamen. De conclusies over de inhoudelijke vormen van behandelen zijn echter ook niet erg sterk en slechts gebaseerd op één enkele optekening na de oorlog van Schultz over de behandeling van een lid van de *Waffen-SS* die in een strafprocedure tot de dood veroordeeld was maar door de *Kriminalkommissar* doorgestuurd werd naar Schultz. Het *Göring-Institut* werkte nauw samen met de SS om homoseksualiteit binnen de rangen te behandelen zodat deze waardevolle jongens niet afgeschreven dienden te worden. Hoewel Hitler op 15 november 1941 de doodstraf invoerde voor homoseksuele SS-leden bleef het instituut ook naderhand samenwerken met de SS. De optekening van Schultz beschrijft een 'succesvolle behandeling'. De patiënt diende als bewijs voor deze succesvolle behandeling geslachtsgemeenschap te hebben met een prostitué in een levensbedreigende situatie waarbij "die Wache mit Gewehr vor der Tür stand und er von seiner äusserst lebensbedrohenden Situation genau Kenntnis hatte".¹³² Niet duidelijk is echter of het hier een enkel voorval betrof of een standaardprocedure, hoewel in verschillende secundaire werken dit laatste is gesuggereerd. Tegelijkertijd problematiseert dit voorbeeld ook de karakterschets van Schultz als beschermer van homoseksuelen. Hoewel het doodsvonnis namelijk werd ingetrokken werd de jongen naar het front gestuurd waar hij volgens Schultz "aller Wahrscheinlichkeit nach den soldatentod gefunden hat".¹³³ Om nog niet te spreken over de onmenselijke invulling die de behandeling in dit geval kreeg. Schultz presenteerde deze casus na de oorlog echter als een voorbeeld van een succesvolle behandeling. Voor het eerst in zijn leven zou de jongen "völlig und mit Genuss potent" zijn geweest. Trots tekende Schultz op dat de jongen meerdere malen kon presteren en de prostitué daardoor zelfs leed zou hebben toegebracht. Volgens Schultz zou de jongen hebben aangegeven dat deze natuurlijke seksuele ervaring veel bevredigender en gemakkelijker was dan zijn eerdere ongezonde seksuele contacten. Deze laatste optekening toont wederom dat Schultz in de seksuele discourses veelvuldig werkte met opposities zoals gezonde-perverse seksualiteit en heteroseksualiteit-homoseksualiteit om zijn betoog te versterken. Schultz benadrukte het genot en de aantrekkelijkheid van de gezonde seksualiteit tegenover de onnatuurlijke en perverse afwijkingen.

In nazi-Duitsland had de psychotherapeut de taak om de seksualiteit van het volk in goede banen te leiden. Enerzijds door behandeling van afwijkingen van de norm. Anderzijds door preventieve seksadviezen over hoe gezonde seksualiteit eruit diende te zien. Belangrijke kanttekening hierbij is dat er in het kader van dit onderzoek geen ruimte was om te kijken naar de receptie van de werken.¹³⁴ In de praktijk zal er geen sprake zijn geweest van het een op een volgzzaam opvolgen van de seksadviezen. Het betreft namelijk nooit eenrichtingsverkeer. Institutionele discourses werden niet alleen opgelegd aan subjecten, subjecten gaven zelf ook vorm aan discourses en konden gebruik maken van het vocabulaire om de institutionele discourses te transformeren of er zelfs tegen te protesteren. Daarnaast zijn de betekenissen van seksualiteit meerduidelijk. Er zit een spanning tussen de politiek en ideologie van het regime, het discours en de individuele praktijken. Schultz was er echter

---

¹³¹ Lockett, *Erinnern und Durcharbeiten*; Cocks, *Psychotherapy in the Third Reich*; Brunner, Schrempf en Steger, 'Johannes Heinrich Schultz'; Herzog, *Sex after Fascism*; Herzog, *Sexuality and German Fascism*.

¹³² J.H. Schultz, *Organstörungen und Perversionen im Liebesleben* (München, 1952), pp. 231-232.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ De receptie van seksadviezen zou een interessant vervolgonderzoek zijn.

van overtuigd dat door de benodigde sturing van deskundigen seksualiteit als “Quelle für Lust, Entspannung und Beglückung” zowel voor individuen als de gemeenschap tot hoogtepunten kon leiden.¹³⁵ Het reguleren van seksualiteit vond zowel op microniveau, op het niveau van de slaapkamer, als op macroniveau, op het niveau van de gemeenschap, plaats. Er werd voorgeschreven wat goede en slechte seks was, gepoogd om gedegeneerde seks onder controle te krijgen en gezonde seks te verbeteren en in te zetten voor het grotere goed: de *Volksgemeinschaft*. Schultz kon als expert met zijn kennis en definitiemacht vormgeven aan de toekomstige glorie van de gemeenschap. Niet alleen repressie van ongezonde seksualiteit maar ook het bewaken en stimuleren van de gezonde seksualiteit was hiervoor nodig. Het betrof een systeem waarin publieke discoursen zowel over vruchtbaarheid en genot, als perversiteit en repressie een cruciale rol speelden in de creatie van het ‘ware vertoog’ over seksualiteit in nazi-Duitsland.

---

¹³⁵ Schultz, *Geschlecht, Liebe, Ehe*, p. 134.

Conclusie

De seksadviezen van Schultz intervenierden in seksualiteit en schreven nauwlettend voor wat goede en slechte seks was. De adviezen opereerden binnen een context waarin de psychotherapie als ontwikkelend vakgebied geïnstrumentaliseerd werd om de gezondheid van het eigen superieure volk te beschermen en verbeteren. Controle op seksualiteit speelde hierin een centrale rol. Het bewaken van seksualiteit vond zowel plaats op het microniveau van de slaapkamer, in de vorm van Schultz' bemoedigende seksadviezen voor een breed publiek waarin Schultz uiteenzette hoe goede seksualiteit eruit diende te zien, als op het macroniveau van de gemeenschap door de medicalisering van de perverse lust enerzijds en de socialisering van het voortplantingsgedrag en gewenst seksueel plezier anderzijds.

Via de "positive play of power" werd seksualiteit ingezet om de aantrekkingskracht van het nationaalsocialisme te vergroten. Schultz hechtte grote waarde aan het stimuleren van het heteroseksuele seksleven en benadrukte het belang van preventieve seksadviezen die de ontwikkeling van seksualiteit in goede banen moesten leiden en genot en seksualiteit dienden te verbeteren. Schultz schreef onder andere over het belang van masturbatie onder jongeren, benadrukte dat ook voor vrouwen seksuele verlangens en plezier wenselijk waren en bestreed de op zonden gerichte preutsheid. De seksuele liberalisering werd dienstbaar gemaakt aan de *Volksgemeinschaft* door deze los te koppelen van de associatie met de Weimarrepubliek en te herdefiniëren in termen van de zuivere, gezonde en heilige seksualiteit van de raciaal en ideologisch superieure groep. Hierbij gebruikmakend van geleend religieus vocabulaire om seksualiteit een sentimentele en spirituele lading te geven. Hoewel Schultz enerzijds het belang aankaartte van genot, lichamelijkeheid en technieken, koppelde hij deze aspecten anderzijds aan een hogere spirituele context. Tegelijkertijd functioneerde Schultz als expert in het *Göring-Institut* op het vlak van de 'behandeling' van seksuele perversies, die volgens Schultz een onheiligh karakter hadden. De politisering van de *Intimsphäre* betekende zowel liberalisering van heteroseksuele seksualiteit voor de specifiek afgebakende groep als repressie van de als gedegeneerde gedefinieerde seksualiteit. De gedegeneerde seksualiteit werd onderverdeeld in behandelbare vormen in dienst van het eigen volk, gesteund door bevindingen uit de psychotherapie, en erfelijke onbehandelbare afwijkingen voor nationale en raciale vijanden waarvoor de psychiatrie werd aangewend. Aan de hand van de seksadviezen is aangetoond dat deze scheidslijn in de praktijk niet zo scherp was. De psychotherapie ondersteunde, minstens retorisch gezien, maatregelen zoals sterilisatie, castratie en euthanasie door biologisch deterministische perspectieven te ondersteunen met psychotherapeutische bevindingen. In het seksuele discours werden seksualiteit, lichamelijkeheid, mannelijkheid en vrouwelijkheid enerzijds als natuurlijk en zeer waardevol gewaardeerd. Anderzijds vond het reguleren plaats langs sociaal-culturele en raciale lijnen gebaseerd op ideeën over rassenhygiëne, etniciteit, fysisch antropologische kenmerken, lichamelijkeheid, moraliteit en stereotypering.

Voor het eigen waardevolle volk lag de nadruk op de mogelijkheid tot behandeling bij seksuele storingen, waarbij er een grote preoccupatie was met homoseksualiteit. Het uitgangspunt van fluiditeit in seksuele oriëntatie en identiteit opende mogelijkheden tot behandeling maar betekende ook de noodzaak van een strenge controle op seksualiteit en strikte definities van ongezonde en gezonde seksualiteit en van gender. Niet alleen de perverse seksualiteit maar ook de liberaliserende en emancipatoire aspecten van seksualiteit werden nauwgezet gereguleerd, gedefinieerd en gelimiteerd. Schultz maakte in zijn seksadviezen veelvuldig gebruik van opposities zoals gezonde-perverse seksualiteit, heteroseksualiteit-homoseksualiteit en vrouwelijkheid-mannelijkheid om discourses over seksualiteit en seksuele moraal te manipuleren in dienst van de *Volksgemeinschaft*. Naast het religieuze vocabulaire maakte Schultz daarbij gebruik van ophemelende terminologie en metaforen uit de natuur bij het beschrijven van de gezonde seksualiteit in termen van harmonie, natuurlijkheid,

volwaardigheid en zuiverheid, en van denigrerende terminologie en dierlijke metaforen voor het definiëren van de perverse seksualiteit als onvolwaardig, primitief, onbeheerst en minderwaardig. Schultz presenteerde de afwijkende seksualiteit van *de ander* als tegenhanger van de eigen seksuele norm als versterkende context. Deze truc paste Schultz ook toe in het positioneren van de zuivere seksualiteit van de *Volksgemeinschaft* tegenover de als abnormaal gedefinieerde seksualiteit van de Weimarrepubliek. Deze tegenstelling maakte het mede mogelijk om de aandacht af te leiden van de eigen seksuele strategieën.

Schultz' seksadviezen waren onderdeel van het medische apparaat dat 'ware vertogen' over seksualiteit diende te produceren als een geordend systeem van kennis. Waarin de afwijkende seksualiteit moest worden onderdrukt en gepaste lust moest worden opgewekt. Schultz gaf vanuit zijn positie als kennisexpert met definitiemacht vorm aan het installeren van een waarheidsregime in dienst van de gemeenschap. Het toenemende mechanisme van de norm betekende de noodzaak tot een strenge aanpak van afwijkingen in de strak gedefinieerde geseksualiseerde maatschappij. Controle op lichamelijke en seksualiteit hing samen met symbolische morele betekenissen die individuele lichamen koppelden aan het collectieve lichaam dat moest worden beschermd. De seksadviezen van Schultz droegen met het typeren, kwalificeren, hiërarchisch rangschikken en categoriseren bij aan het disciplineren van lichamen en seksualiteit. Typerend hierin is Schultz' koppeling van seksuele perversies aan bepaalde karakteristieken, persoonlijkheidstypen, en morele waarden. Het betrof ideologische campagnes die voortdurend intervenieerden op het gebied van seksualiteit, het lichaam en de gezondheid.

De bronnenanalyse van de seksadviezen heeft aangetoond dat zowel de *repressieve hypothese* als de kenschetsen van Schultz' functioneren in het Derde Rijk, voornamelijk in verband met zijn 'behandeling' van homoseksuelen, geen recht doen aan de complexiteit van het seksuele verleden van psychotherapeut Johannes Heinrich Schultz in het Derde Rijk.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur

- Bernstein, Elizabeth, *Regulating sex. The politics of intimacy and identity* (New York, 2005).
- Brunner, Jürgen, Matthias Schrepf en Florian Steger, 'Johannes Heinrich Schultz and National Socialism', in: *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences* 45:4 (2008), 257–262.
- Canning, Kathleen, *Gender History in Practice. Historical Perspectives on Bodies, Class, and Citizenship* (Cornell, 2006).
- Chalmers, Beverley, *Birth, sex, and abuse. Women's voices under Nazi rule* (Guildford, Surrey, 2015).
- Clark, Anna, *The history of sexuality in Europe. A sourcebook and reader* (Londen, 2011).
- Cocks, Geoffrey, *Psychotherapy in the Third Reich. The Göring Institute* (New York, 1997).
- Foucault, Michel, *De Wil tot Weten. Geschiedenis van de Seksualiteit I* (Nijmegen, 1984).
- Frietsch, Elke en Christina Herkommer (red.), *Nationalsozialismus und Geschlecht. Zur Politisierung und Ästhetisierung von Körper, »Rasse« und Sexualität im »Dritten Reich« und nach 1945* (Bielefeld, 2009).
- Gilman, Sander, *The Jew's body* (New York, 1991).
- Goodman, Philomena, *Women, sexuality and war* (New York, 2002).
- Herzog, Dagmar (red.), *Sexuality and German Fascism* (New York, 2005). Eerder in 2002 stonden de artikelen van deze bundel in een Special Issue (Sexuality and German Fascism) van het tijdschrift *Journal of the History of Sexuality*. Overzicht artikelen: Dagmar Herzog, 'Hubris and Hypocrisy, Incitement and Disavowal. Sexuality and German Fascism'; Elizabeth D. Heineman, 'Sexuality and Nazism. The Doubly Unspeakable?'; Julie Roos, 'Backlash against Prostitutes' Rights: Origins and Dynamics of Nazi Prostitution Policies'; Stefan Micheler, 'Homophobic Propaganda and the Denunciation of Same-Sex-Desiring Men under National Socialism'; Patricia Szobar, 'Telling Sexual Stories in the Nazi Courts of Law: Race Defilement in Germany, 1933 to 1945'; Terri J. Gordon, 'Fascism and the Female Form: Performance Art in the Third Reich'; Birthe Kundrus, 'Forbidden Company: Romantic Relationships between Germans and Foreigners, 1939 to 1945'; Annete F. Timm, 'Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich'; Geoffrey J. Giles, 'The Denial of Homosexuality: Same-Sex Incidents in Himmlers SS and Police'; Atine Grossman, 'Victims, Villains, and Survivors: Gendered Perceptions and Self-Perceptions of Jewish Displaced Persons in Occupied Postwar Germany'; Erik N. Jensen, 'The Pink Triangle and Political Consciousness: Gays, Lesbians, and the Memory of Nazi Persecution'.
- Herzog, Dagmar, *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History* (Cambridge, 2011).
- Maiwald, Stefan en Gerd Mischler, *Sexualität unter dem Hakenkreuz. Manipulation und Vernichtung der Intimsphäre im NS-Staat* (München, 2002).
- Mosse, George L., *Nationalismus und Sexualität. Bürgerliche Moral und sexuelle Normen* (Reinbek, 1987).
- Mosse, George, *The Image of Man. The creation of Modern Masculinity* (New York, 1996).
- Passmore, Kevin, *Women, gender and fascism in Europe, 1919-45* (Manchester, 2003).
- Peakman, Julie, *A cultural history of sexuality. Vol. 6: In the modern age* (Oxford, 2011).
- Jack N. Porter, *Sexual Politics in Nazi Germany. The Persecution of the Homosexuals During the Holocaust* (Newton, 1991).
- Schneider, Frank, *Psychiatrie im Nationalsozialismus. Erinnerung und Verantwortung* (Berlijn, 2011).
- Stibbe, Matthew, *Women in the Third Reich* (Londen, 2003).

Primäre bronnen

- Schultz, J.H., 'Psychische Folgen der Sterilisation und Kastration beim Manne', in: *Zeitschrift für ärztliche Fortbildung* 32 (1935), 161-165.
- Schultz, J.H., 'Nervöse Sexualstörungen und ihre Behandlung in der allgemeinen Praxis', in: *Therapie der Gegenwart: Medizinisch-chirurgische Rundschau für praktische Ärzte* 78 (1937), 252-255.
- Schultz, J.H., 'Vorschlag eines Diagnosen-Schemas', in: *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene* 12 (1940), 97-161.
- Schultz, J.H., 'Erbbiologie und Rassenkunde', in: *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene* 12 (1940), 180-183.
- Schultz, J.H., *Geschlecht, liebe, Ehe. Die Grundtatsachen des Liebes- und Geschlechtslebens in ihrer Bedeutung für Einzel- und Volksdasein* (München, 1941).
- Schultz, J.H., 'Rezension: Paul Schröder: Homosexualität [Mon. Krimbiol. 1940;31:221-34]', in: *Zentralblatt für Psychotherapie und ihre Grenzgebiete einschliesslich der medizinischen Psychologie und psychischen Hygiene* 14 (1942), 217.
- Schultz, J.H., *Organstörungen und Perversionen im Liebesleben* (München, 1952).
- Schultz, J.H., *Lebensbilderbuch eines Nervenarztes. Jahrzehnte in Dankbarkeit* (Stuttgart, 1964).